

lei docentfuncties kunnen overnemen (motiveren, concentreren, strategiekeuze, verwerken, toetsen en bijstellen van het leerproces, etcetera). Het lijkt onvermijdelijk dat je de uitoefening van dergelijke functies eerst gaat belonen, totdat leerlingen ervaren dat het uitvoeren van deze functies zichzelf beloont in de vorm van betere cijfers, betere resultaten, efficiënter werken. Het nadenken over en vormgeven van dat proces begint nu bij ons een beetje op gang te komen: leerlingen praten wat meer dan voorheen met elkaar en met hun docent over een efficiënte aanpak van leertaken; docenten demonstreren de aanpak van de vak-man.

Hoe ver je op dit punt met jongvolwassenen kunt komen, is niet duidelijk. Wel lijkt het verstandig om de kans op frustratie niet al te groot te maken door al te hoge verwachtingen te koesteren. Wat daarbij helpt, is het observeren van het gedrag van volwassenen – die ook nogal eens meer gespitst zijn op resultaten en produkten dan op (nadenken over) de weg die daartoe leidt. Al is het maar omdat anderen van hen resultaten en produkten verwachten.

Literatuur

Gelderen, Amos van, & Ron Oostdam, *Mondelinge taalvaardigheid Nederlands*. Bussum, Coutinho, 1994.

Jo Tegels:

Nederlands in het studiehuis

Een aantal jaren geleden werd op het Jacobus College in Enschede in het kader van beleidsplanontwikkeling geanalyseerd hoe het onderwijsleerproces in een klas doorgaans verloopt. De conclusie van die analyse was, enigszins karikaturaal geformuleerd, dat een leraar van het Jacobus College nooit een leerling voor zich op de weg zag of hij liep hem wel te duwen. Of om een ander beeld te gebruiken: het was de leraar, die de kar trok, waarin de leerlingen comfortabel hadden plaatsgenomen. Om dit beeld te veranderen werd besloten in het schooljaar 1995/1996 op een van de lokaties te experimenteren met de invoering van het studiehuis in 4 HAVO. Jo Tegels is als docent Nederlands en corrector van de afdeling HAVO op deze lokatie nauw betrokken bij de uitvoering van het project. In dit artikel beschrijft hij zijn ervaringen met het vak Nederlands in het studiehuis.

Tijdens de voorbereiding van het project studiehuis 4 HAVO werd een enquête gehouden onder de docenten over hun huidige manier van lesgeven en over de gewenste manier in de Tweede Fase. Vrijwel unaniem kwam naar voren, dat men veel minder instructie wilde geven en veel meer door de leerling zelf wilde laten doen. Ook bij de leerlingen werd via kringgesprekken gepolst hoe zij dachten over het huidige onderwijsstelsel en welke veranderingen en verbeteringen zij wensten. Hoewel ze over het huidige onderwijs niet ontevreden waren, vonden ze toch dat er door docenten te veel gepraat werd en dat zij veel meer zelf wilden doen.

Gezien de doelen die de Stuurgroep Tweede Fase geformuleerd had zou de nadruk in het studiehuis inderdaad moeten liggen op de vergroting van de zelfstandigheid van de leerling ten opzichte van zijn studie en het

aankweken van vaardigheden om die zelfstandigheid te bereiken.

Gehalveerde instructietijden

Om aan deze wensen en doelen tegemoet te komen werd besloten de bestaande instructietijd te halveren en de daardoor uitgespaarde tijd te reserveren voor zelfwerkzaamheid door de leerling. De instructietijd voor een 4-uurs vak (zoals Nederlands) werd dus beperkt tot twee lesuren. De contacturen, de uren dat leerlingen een vakdocent moeten kunnen raadplegen moesten wel gelijk blijven aan de bestaande lessentabel. Overwogen werd de twee instructie-uren te splitsen in vier instructietijden van 25 minuten, waardoor er een spreiding over de week tot stand gebracht kon worden. Sommige docenten meenden echter voor bepaalde onderdelen van de leerstof niet genoeg te hebben aan 25 minuten. Daarom werd besloten per vak een lesuur van 50 minuten en twee instructie-

tijden van 25 minuten toe te kennen. De keus voor 25 minuten werd mede ingegeven door het feit, dat mensen, dus ook leerlingen, gemiddeld 20 minuten intensief iets kunnen opnemen. Ook werd aangenomen dat leerlingen niet te lang met hetzelfde bezig kunnen zijn. De lesdag werd in acht uur van 50 minuten opgedeeld, afwisselend instructie (25 of 50 minuten) en zelfwerkzaamheid (zie afbeelding 1).

Stilte- en begeleide studie

Tijdens de zelfwerkzaamheid kunnen leerlingen zelf kiezen welke vakken zij gaan doen in stilte- of begeleide studie. Stilte studie geschiedt in een apart lokaal, waarin absolute stilte heerst, gewaarborgd door een surveillant. Daar is onderling contact tussen leerlingen of overleg met de surveillant niet toegestaan. Begeleide studie gebeurt in de mediatheek, waar informatiebronnen bij de hand zijn en waar te zijner tijd ook computers voor

Les 1	25 min.	Biologie		Duits	
	25 min	Frans	Natuurkunde	Handel	
Les 2	50 min.	Stilte studie		Begeleide studie	
	Pauze				
Les 3	50 min.	Engels		Wiskunde B	
Les 4	50 min.	Stilte studie		Begeleide studie	
	Pauze				
Les 5	25 min.	Geschiedenis		Economie	
	25 min.	Stilte studie		Begeleide studie	
Les 6	50 min.	Stilte studie		Begeleide studie	
	Pauze				
Les 7	50 min.	Wiskunde A		Nederlands	
Les 8	50 min.	Stilte studie		Begeleide studie	

Afbeelding 1: Voorbeeld van een dagrooster

tekstverwerking worden geïnstalleerd. Hier mogen leerlingen in groepjes samenwerken. Telkens is een vakdocent aanwezig om vragen te beantwoorden, hulp te bieden en extra uitleg te geven individueel of in groepjes. Het leergeruis moet echter wel beperkt blijven.

In de praktijk bleek, dat het achtste uur onhaalbaar was. Vandaar dat dit uur facultatief mocht worden gebruikt en verder diende voor inhaalwerk en als strafuur voor diegenen, die zondigden tegen de regels of die hun tijd niet voldoende benut hadden.

Studiewijzers

Voor ieder vak in het 4 HAVO-project werd een studielast vastgesteld: de tijd die minimaal door de leerling aan het vak besteed moet worden om het leerprogramma met succes te volgen. Uitgangspunt hierbij was het oorspronkelijke aantal lessen voor het vak aangevuld met 20 minuten voor- en nawerk per les. Als de studielast voor alle vakken wordt opgeteld, kom je aan een werkweek van 32 à 33 uur voor een leerling. Zwakke en langzame leerlingen zullen meer tijd nodig hebben, goede en snelle leerlingen minder.

Om leerlingen in de gelegenheid te stellen zelfstandig te werken heeft iedere sectie een studiewijzer samengesteld. In die studiewijzer staat als inleiding een overzicht van de leerdoelen die in het betreffende jaar bereikt dienen te worden en er is een jaaroverzicht van het leerprogramma opgenomen. Ten slotte wordt wekelijks aangegeven wat er aan instructie wordt gegeven, wat de leerling zelf moet doen en wanneer er proefwerken en schriftelijke overhoringen zijn. Soms wordt ook aangegeven op welke wijze de leerling te werk moet gaan (zie afbeelding 2).

Op deze wijze weet de leerling wat er van hem verlangd wordt in de tijd die hij zelfstandig moet besteden. Door de studiewijzer is er geen sprake meer van lesuitval door afwezigheid van een docent. De leerling kan immers gewoon doorwerken aan het programma dat in de studiewijzer is vastgelegd.

Het maken van een studiewijzer heeft voor de docent naast het nadeel van een behoorlijke tijdsinvestering (die overigens in de volgende jaren ruimschoots wordt terugverdiend) tal van belangrijke voordelen:

Week 43.

Instructie : Beeldspraak blz. 40 t/m 43.

Maken : Oefening 23 t/m/ 26

Studietip : Lees eerst de theorie goed door en ga na of je alles begrepen hebt. Vraag zonodig extra uitleg aan je docent. Maak dan pas de oefeningen.

Controle : Controleer je werk met behulp van het correctiemodel en ga na waarom je fouten hebt gemaakt.

Proefwerk : Stijlfiguren in week 46.

Afbeelding 2: Voorbeeld uit een studiewijzer

- Na jaren van routinematig draaien van lessen moet je je bezinnen op de leerstof; wat behandel je zelf uitvoerig, wat laat je de leerling doen.
- Je moet een goede indeling maken over het jaar, zodat alles behandeld kan worden.
- Je moet je gedachten laten gaan over de juiste aanpak van de onderwerpen.
- Je moet nadenken over de vraag welke werkvormen het best passen bij een onderwerp: instructie, zelfwerkzaamheid van de leerling, samenwerkingsopdracht, werkstuk en project en welke hulpmiddelen daarvoor nodig zijn.
- Ten slotte moet je de tijd inschatten die de leerling nodig heeft om een opdracht uit te voeren.

Het vak Nederlands

Voor het vak Nederlands maken we gebruik van de methode *Over en Weer 4/5 HAVO* van Feteris en Lewis (Meulenhoff Educatief 2e druk 1992). Dit boek blijkt heel geschikt te zijn om een studiewijzer bij te maken. De verschillende onderwerpen zijn groepsgewijs ingedeeld, zodat er zelfs modulair mee gewerkt kan worden. De theorie is zodanig geproportioneerd, dat deze gemakkelijk in 25 minuten kan worden uitgelegd. En er is bij elk onderwerp een behoorlijk aantal oefeningen, die de leerlingen zelfstandig of in groepsverband kunnen verwerken. In de oude eerste druk staan zelfs formulieren afgedrukt, met behulp waarvan de leerlingen aan de hand

van een aantal criteria zelf elkaars brieven, verslagen en opstellen konden beoordelen. Een goed hulpmiddel op weg naar zelfstandig leren.

Als de leerling een aantal oefeningen heeft gemaakt kan hij bij de docent een correctie-model krijgen of de goede antwoorden inzien in een map. Aanvankelijk bestond er enige huiver om antwoorden en correctiemodellen ter inzage te geven. De angst dat er alleen overgeschreven zou worden zonder de oefeningen te maken was echter ten onrechte. Leerlingen in het studiehuis gaan zich geleidelijk heel anders gedragen dan in de vroegere lessen. Doordat ze meer worden aangesproken op hun zelfstandigheid, doordat ze via de studiewijzer meer inzicht krijgen in het hoe en waarom van de studie voelen ze zich meer verantwoordelijk ten opzichte van hun eigen werk.

Naast de bestudering van de methode en het literatuurboek dat op dezelfde wijze in de studiewijzer is verwerkt wordt er bij Nederlands ook nog aandacht besteed aan afzonderlijke projecten, zoals bijvoorbeeld 'het leesverslag' en 'tekst en beeld'.

Het leesverslag

Het maken van een uittreksel, boekbespreking of leesverslag is een van de vaardigheden, die juist in 4 HAVO van belang zijn, onder andere ter voorbereiding van het examenonderdeel Literatuur. Terwijl in voorgaande klassen al boekverslagen gemaakt zijn, die zich vaak beperkten tot een in het kort na vertellen van het verhaaltje, wordt in 4 HAVO meer geëist, met name wat betreft de verhaalanalyse.

Nu is iedere Neerlandicus wel vertrouwd met de gedachte, dat uittreksels vaak geheel of gedeeltelijk worden overgeschreven van medeleerlingen of uit uittrekselboeken. Je mag blij zijn soms als enkele passages eigen werk zijn, de paar brave en ijverige leerlingen niet te na gesproken, die wel hun huiswerk keurig zelf hebben gedaan.

Om het maken van een goed leesverslag grondig aan te leren en tevens het verstandig gebruik maken van bestaande hulpmiddelen zoals uittrekselboeken te bevorderen hebben we een klein project opgezet in 4 HAVO, dat

Groepsopdracht voor 3 personen

Benodigheden:

- a Een literair werk, dat in drie verschillende uittrekselboeken wordt besproken
- b Kopieën van die besprekingen
- c Over en Weer blz. 118

- 1 Lees met drie personen ieder apart hetzelfde literaire werk
- 2 Kopieer de besprekingen van dat boek uit drie verschillende uittrekselboeken.
- 3 Noteer de vragen van de punten 1t/m 7 (behalve 2) in Over en Weer blz. 118 op een apart vel in dezelfde volgorde als in het boek.
- 4 Neem over wat in jouw uittreksel over de afzonderlijke vragen wordt gezegd en geef aan wat niet behandeld wordt.
- 5 Wissel onder elkaar de gegevens uit, zodat ieder drie varianten heeft op de vragen van Over en Weer blz. 118.
- 6 Discussieer puntsgewijs over de drie varianten:
  - Wat zijn de overeenkomsten en wat zijn de verschillen?
  - Wat moet er bij welk uittreksel bijgevoegd worden en wat kan bij welk uittreksel worden weggelaten?
  - Geef bij elk punt aan wat je goed of slecht vindt en waarom.
  - Geef tenslotte een beargumenteerd eindoordeel over elk uittreksel en bepaal welke het beste is en waarom.
- 7 Maak beurtelings een verslag van de discussies.
- 8 Maak gezamenlijk uit de drie uittreksels het volgens Over en Weer blz. 118 meest ideale leesverslag.
- 9 Lever in bij je docent Nederlands:
  - Auteurs en titels van de gebruikte uittrekselboeken;
  - De taakverdeling binnen de groep, wie bestudeert welk uittreksel, wie maakt welk verslag etcetera;
  - De planning op datum en tijd;
  - Verslagen van de discussies;
  - Het ideale leesverslag, dus het eindproduct.

Afbeelding 3: Instructie voor het project leesverslag

uitgevoerd kan worden in het studiehuis. In groepen van drie à vier leerlingen moest per groep een literair werk gelezen worden, dat in drie à vier uittrekselboeken was besproken. De boeken waren in de schoolbibliotheek aanwezig. (zie afbeelding 3) Het hoofddoel van het project *leesverslag* was het maken van een goed leesverslag. Nevendoelen waren het aanleren van het kritisch gebruiken van hulpmiddelen; het leren werken met een goede planning; het maken van een goede taakverdeling; het bevorderen van het samenwerken in groepen; het aanzetten tot een discussie en het maken van discussieverslagen.

Hoewel aan de (te?) hoog gestelde verwachtingen gemiddeld genomen niet werd voldaan, gaven de resultaten van het project reden tot voldoening. De eindproducten, weliswaar eclectisch samengesteld, waren van een goed niveau en door de leerlingen zelf geordend. Verschillende groepen hebben inderdaad kritisch leren kijken naar uittrekselboeken. Tijdens de begeleide studie werden aan de docent bijvoorbeeld vragen gesteld als: 'Meneer, in dit boek staat dat het verhaal chronologisch is en in dat boek dat het niet-chronologisch is. Wat is nou waar?' Binnen het kader van het zelfstandig leren moet het antwoord zijn: 'Wat denken jullie er zelf van?' Leerlingen kwamen erachter dat uittrekselboeken ook van elkaar overschreven en ontdekten grove fouten in de boekbesprekingen. Kortom, deze leerlingen zullen voortaan oppassen om zo maar alles te geloven en over te schrijven wat in uittrekselboeken staat. Dat hopen we tenminste.

De discussieonderwerpen kwamen niet bij iedere groep voldoende tot hun recht. Dat bleek vooral uit de verslagen, die vaak summier waren en deden vermoeden, dat de leerlingen er niet goed raad mee wisten, er niet voldoende tijd voor ingeruimd hadden of het simpelweg overgeslagen hadden. Toch waren er groepen bij die ook dit onderdeel voldoende uitgevoerd hadden en echt in discussie waren gegaan. Je moet wel bedenken, dat deze leerlingen nog weinig aan groepswork hadden gedaan en nog geen discussievaardigheid had geoefend. Misschien dat Basisvorming-leerlingen op dit onderdeel in de toekomst beter scoren.

De taakverdeling kon gemakkelijk tot stand

gebracht worden en was dus wel in orde: ieder had zijn eigen uittreksel en moest daar mee werken. De planning daarentegen was vaak te globaal opgezet. Kennelijk heeft de leerling zich pas bij de afwerking van de opdracht gerealiseerd, dat ook een overzicht van de planning bijgevoegd en ingeleverd moest worden. Toen kon hij niet meer precies aangeven, wanneer en hoe lang hij over een onderdeel had gedaan.

Ondanks de vele kanttekeningen over de uitvoering is het project als zodanig toch geslaagd. Leerlingen zijn intensiever bezig geweest met het maken van een uittreksel, hebben wat van elkaar kunnen leren en de docent kan na deze evaluatie een volgende uitvoering beter voorbereiden en begeleiden. Ook het studiehuis heeft zijn nut bewezen. Het lezen van het literaire werk gebeurde vaak geheel of gedeeltelijk in de stilte studie. In de begeleide studie werd het groepswork gedaan, gediscussieerd en aan de docent om begeleiding gevraagd.

Tekst en beeld

Een ander project in het studiehuis 4 HAVO was het project *tekst en beeld*.

Leerlingen denken wel eens, dat ze voor hun literatuurlijst kunnen volstaan met het bekijken van de verfilming van een boek in plaats van het te lezen. Om nu op voorhand deze neiging de kop in te drukken wilden we de leerlingen zelf laten ontdekken, dat er behoorlijke verschillen kunnen ontstaan tussen de oorspronkelijke tekst van een verhaal en het scenario van de verfilming ervan. Als daardoor ook enig besef zou ontstaan van het eigene van de twee media, zou dat mooi meegenomen zijn. Centraal in dit project stonden het verhaal en de filmversie van *De dood van de smalle oude man* van Heere Heeresma. In de vergelijking werd speciale aandacht besteed aan de volgorde van de gebeurtenissen in het boek en in de film, aan de weggelaten aspecten in de film en de verschillen in de context waarbinnen de gebeurtenissen zich afspeelden. Deze vergelijking voerden leerlingen in tweetallen of alleen uit.

Na afloop van het project bleek het doel, het laten ontdekken dat een verhaal iets heel

anders is dan de verfilming ervan, duidelijk bereikt. Niet in het minst door de keuze van verhaal en film. Laat Heeresma de oude man dood gaan (vergelijk de titel!), in de film is daarvan geen sprake. Geeft de film meer een sfeertekening, het verhaal geeft veel sterker de tragiek van de eenzame oude man tot de dood er logisch op volgt. Door de opdrachten werd aan de leerlingen duidelijk wat de verschillen waren. De gedachten van de oude man in het verhaal konden niet zonder meer in filmbeelden worden vertaald. Daartoe moest bijvoorbeeld de volgorde worden veranderd. Ook konden lang niet alle gegevens uit het verhaal gebruikt worden voor de film, terwijl sommige scènes moesten worden toegevoegd om een verhaalgedeelte filmisch te verduidelijken. Al deze elementen konden de leerlingen door het uitvoeren van de opdrachten herkennen en deze kwamen inderdaad tot uiting bij de ingeleverde uitwerkingen.

Een bijkomend voordeel van dit project is dat leerlingen het gebruik van de video anders gaan waarderen dan vaak gebeurt in de traditionele lessen. Daar wordt een videoles vaak gezien als een aangename, vrijblijvende tijdsvulling, terwijl hier tijdens het kijken aantekeningen moeten worden gemaakt, die voor de verwerking noodzakelijk zijn.

Binnen het studiehuis vragen hier twee aspecten om aandacht. Op de eerste plaats de mogelijkheid om aan meer groepen tegelijk de film te vertonen. Binnen het traditionele lesrooster ben je gebonden aan aparte groepen, terwijl binnen het studiehuis zoals wij het praktiseren groepen bij elkaar gevoegd kunnen worden. Dit is natuurlijk ook mogelijk bij de instructie voor dit soort opdrachten. Hierdoor kan voor docenten tijdswinst worden geboekt, die ergens anders weer ingezet kan worden. Zelfs kan worden overwogen om ander personeel in te zetten voor de vertoning van de film.

Het werken in tweetallen kan ook in de normale lessituatie geschieden. Maar als een groepje leerlingen de film nog eens wil zien om te controleren of ze alles goed genoteerd hebben, vergt dat extra tijd en verveling bij diegenen voor wie dat niet hoeft. In het studiehuis kunnen leerlingen tijdens begeleidde studie in een apart videokamertje rustig

alles nog eens bekijken. Zeer gedifferentieerd, op de leerling toegesneden onderwijs dus zonder extra belasting voor de docent.

Conclusie

De organisatie van het studiehuis zoals die gerealiseerd is op het Jacobus College biedt vele voordelen, ook voor het vak Nederlands. Onze ervaring is, dat de geprogrammeerde leerstof ruimschoots gehaald wordt. We hebben zelfs de indruk, dat leerlingen meer tijd besteden aan het vak dan voorheen en dat de gevraagde leerstof beter bestudeerd is dan in de oude situatie, zonder extra dwang.

De verminderde instructietijd van 25 minuten is het grootste succes in deze operatie. De leerling is geconcentreerd in deze lessen, heeft geen gelegenheid tot afleiding, wegdromen of onrust stoken. De leraar heeft minder tijd nodig voor de handhaving van de orde en kan zijn aandacht volledig geven aan een goede instructie van de hoofdzaken van de leerstof.

De stilte-studie wordt door de leerlingen vooral benut voor de voorbereiding op proefwerken, terwijl de surveillant zijn eigen werk kan doen (les voorbereiden, corrigeren, krant lezen, etcetera).

De begeleidde studie bracht in het begin de meeste problemen. Na intensieve instructie was het vaak moeilijk voor leerlingen om weer aan het werk te gaan. Sommigen hadden wel heel veel tijd nodig om bijgepraat te raken. Anderen waren in zo heftige discussie, dat de burens hun werk niet meer konden doen. Maar ondanks deze (aanloop)problemen heeft ook de begeleidde studie zijn nut bewezen. Leerlingen hebben ervaren, dat door samenwerking, door elkaar te helpen de leerstof veel sneller en beter begrepen wordt. De docent als begeleider wordt steeds vaker te hulp geroepen.

In het algemeen is door de invoering van het studiehuis veel veranderd bij docenten en leerlingen. Hoewel voor de docent de werktijd zeker niet minder is geworden, is die wel anders ingevuld. In de begeleidde studie is de docent bezig met individuele leerlingen of kleine groepjes leerlingen, waardoor hij anders en prettiger kan functioneren dan in een volle klas. Hij wordt steeds meer begeleider

en is anders en actiever bij zijn vak betrokken. De leerling gaat door de begeleide studie zijn docent ook anders zien. Er komen andere omgangsvormen, omdat de leerling de hulp van de docent als noodzakelijk ervaart en hem ook als zodanig tegemoet treedt. De docent is geen boeman meer die straf geeft, als je je huiswerk niet gemaakt hebt.

Door de studiewijzer weet de leerling waar hij naar toewerkt en zal hij steeds meer de zelfstandigheid die hen geboden wordt, gaan invullen naar een eigen verantwoordelijkheid voor zijn studie op school. Dat hierdoor de ideale school geschapen is, wil ik hier niet beweren. Daarvoor zijn nog te veel oude 'verworvenheden' en menselijke zwakheden ingebouwd. Leerlingen leren vaak nog alleen voor proefwerken, raken in tijdnood door een verkeerde planning, gaan daardoor overschrijven van anderen en vul zelf maar verder in. Maar ondanks dat zijn we van mening, dat we een goede weg zijn ingeslagen en dat door een verdere ontwikkeling van vaardigheden bij leerling en docent een school mogelijk is, waarin beide zo optimaal mogelijk kunnen functioneren.

Helge Bonset & Gert Rijlaarsdam:

Leren leren bij Nederlands in de Tweede Fase

Leren leren, actief en zelfstandig leren, zelfstandig werken – het zijn begrippen die sterk in de belangstelling zijn geraakt sinds de Stuurgroep Tweede Fase voorstelde om de bovenbouw van HAVO en VWO te herscheppen in een 'studiehuis'. (Zie ook het interview met Clan Visser 't Hooft elders in dit nummer.)

In dit artikel willen Helge Bonset & Gert Rijlaarsdam de bewuste begrippen proberen te verhelderen, ten behoeve en binnen de context van het vak Nederlands. Het accent leggen ze daarbij op het begrip leren leren. Ze maken deze begripsbepaling vervolgens concreet aan de hand van een demonstratie.

Begripsbepaling

Wij zijn niet de eersten die op het idee zijn gekomen om de hierboven genoemde begrippen te verhelderen. Dat is al eerder geprobeerd, zowel vanuit de onderwijskundige hoek (Simons & Zuylen 1995, Nuy & Van Vroonhoven 1995, Van der Molen 1996) als vanuit de talenhoek (Couzijn & Rijlaarsdam 1996b, Westhoff 1996). De duidelijkste resultaten zijn wat ons betreft te vinden bij Simons & Zuylen en Westhoff. We geven ze hieronder gecombineerd in één schema weer.'

Zelfstandig werken	↔ handelende leerling
Zelfstandig leren	↔ leerbekwame leerling
Zelfverantwoordelijk leren	↔ autonome leerling
Simons & Zuylen 1995	Westhoff 1996

Afbeelding 1: Vormen van leren en typen van leerlingen